

УДК 336.6

КӘСІПОРЫННЫҢ (ҰЙЫМНЫҢ) ПАЙДАСЫ МЕН РЕНТАБЕЛЬДІЛІГІН БАСҚАРУ МЕХАНИЗМІ

Әділова Бағдат Байкуатқызы, Қаракесекова Айнамкөз Серікқызы

Bakosya98@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ экономика факультеті,
«Қаржы нарықтары және қаржылық технологиялар» тобының магистранттары
Ғылыми жетекшісі-профессор, э.ғ.к. Есенова Г.Ж.

Кәсіпорынның пайдасы мен рентабельділігін тиімді басқару кәсіпорында осы басқаруды қамтамасыз етудің ұйымдастыру-экономикалық жүйелерін құруды, пайда мен рентабельділікті қалыптастырудың негізгі тетіктерін түсінуді, оны талдау мен жоспарлаудың қазіргі заманғы әдістерін пайдалануды көздейді. Көптеген кәсіпорындар мен ұйымдардың қазіргі даму кезеңінде кәсіпорынның пайдасы мен рентабельділігін басқару тетігін қалыптастыруды негіздейтін және оның қаржылық қызметін тиімді басқаруды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін кешенді теориялық әзірлемелер іс жүзінде жоқ.

Кез келген кәсіпорынның (ұйымның) пайдасы дамудың ішкі көзі болып табылады, ал оның мөлшері қаржы менеджментін ұйымдастыру деңгейіне тікелей байланысты (сурет. 1) Шаруашылық жүргізуші субъектінің Кәсіпкерлік қызметін жүзеге асыру тәуекел дәрежесін біліктілік бағалауға негізделген. Кәсіпорын (ұйым) жұмысының тиімділігі, капиталды

"ыдыраудан" қорғау, оның операциялық қызметі процесінде шығындарды қысқарту осыған тікелей байланысты.

Сурет 1. Қаржы менеджментінің және кәсіпорынның (ұйымның) пайдасын басқарудың өзара байланысы

Кәсіпорынның пайдасы мен рентабельділігінің көрсеткіштері, әсіресе дағдарыс жағдайында негізделген басқаруды ұйымдастыруды қажет етеді. Пайдалы жұмыс факторларын басқару тек табиғи-құн көрсеткіштерінің көмегімен ғана емес, сонымен қатар рентабельділік көрсеткіштерін тұрақты талдау арқылы да жүзеге асырылады. Кәсіпорынның пайдасы мен рентабельділігін басқару процесі белгілі бір механизмге негізделеді.

Пайда басқару механизмі оны қалыптастыру, бөлу және пайдалану саласындағы басқару шешімдерін әзірлеу және іске асыру процесін реттейтін негізгі элементтердің жүйесін білдіреді [2, 33 б.].

Рентабельділікті басқару осы коэффициенттердің қажетті серпінін қамтамасыз етуді білдіреді және кәсіпорын қолайлы және қалаған деп санайтын табыстылық деңгейіне қол жеткізуді ғана емес, көтеруді көздейді. Осы немесе басқа да рентабельділік коэффициенттерін есептеу кезінде әртүрлі базалар пайдаланылатындықтан, рентабельділікті басқару пайданы қалыптастыру факторларына ғана емес, активтердің құрылымын, қаржыландыру көздерін, өндірістік қызмет түрлерін таңдауды да болжайды [1, б.103].

Кәсіпорынның (ұйымның) пайдасы мен рентабельділігін басқару тетігі сыртқы ортаның өзгеру факторларына бейімделу процесінде кәсіпорындардың пайдасын қалыптастыру, бөлу және пайдалану саласындағы қаржылық қатынастардың теңгерімділігін қамтамасыз ететін әдістер, құралдар мен тетіктер кешені ретінде айқындалады. Кәсіпорынның пайдасы мен рентабельділігін басқару тетігінің тұжырымдамалық негіздері принциптерді, мақсаттарды, объектіні, іске асыру механизмін, құрал-саймандарды, тиімділікті бағалау әдістерін қамтиды (кесте. 1).

1 кесте. Кәсіпорынның (ұйымның) пайдасы мен рентабельділігін басқару механизмінің тұжырымдамалық негіздері.

Көрсеткіш	Сипаттамасы
Мақсаты	Кәсіпорынның кірістілігін қамтамасыз ету саласында қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді қаржылық мақсаттар мен перспективалық шешімдерді іске асыру үшін қолайлы қаржы-экономикалық жағдайлар жасау
Қағидалары	жүйелілік; кешенділік; бағдарлану; мүдделердің теңгерімділігі; икемділік; үздіксіз жұмыс істеуі; тиімділік; әртүрлілік; интеграциялану; иерархиялылық; инвестициялық басқару; дивидендтік басқару; басқарушылық шешімдерді әзірлеудің баламалылығы; қаржылық тәуекелдің әсерін есепке алу
Объекті	пайданы қалыптастыру, бөлу және пайдалану және кәсіпорынның рентабельділігін арттыру саласындағы қаржылық қатынастар
Субъекті	кәсіпорынға қатысты ішкі (кәсіпорынның пайдасы мен рентабельділігін басқарудың ұйымдық құрылымы), сыртқы (мемлекеттік басқару органдары, өнімді тұтынушылар)
Жүзеге асыру механизмі	Нарықтық ортаның өзгеруін ескере отырып, пайда мен рентабельділікті болжау, икемді қаржы саясатын, кәсіпорындар қызметінің тиімділігін арттыру жөніндегі іс-шараларды әзірлеу
Құралдар	1) Құралдар: CVP-талдау негізінде кәсіпорынның кірістілігін бағалау, пайданың тиімділікке әсерін бағалау, кәсіпорын қызметінің нәтижелеріне қаржылық тәуекелдің әсерін бағалау, пайданы болжау; 2) қаржылық тетіктер: кредиттік, салықтық, инновациялық, инвестициялық, дивидендтік саясат
Талаптар	- кәсіпорынның пайда алуын қамтамасыз ету; - қаржы механизмінің әрбір элементінің мақсатқа талпынуы; - кәсіпорынның кірістілігін қамтамасыз етуге механизмнің барлық элементтерінің әрекет ету бағыттары; - түрлі деңгейдегі қаржы механизмі элементтерінің кері байланысы; - ортаның өзгеруіне қаржы механизмінің дер кезінде жұмыс істеуі
Тиімділікті бағалау әдістері	аналитикалық, сараптамалық, орта арифметикалық бағалау, графикалық
Қамтамасыз ету жүйесі	1) Нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету: биліктің атқарушы және заң шығарушы тармақтарының заң актілері, қаулылары, бұйрықтары және басқа да құқықтық құжаттары, шаруашылық жүргізуші субъектілердің жарғылары; айналым қаражатының нормалары мен нормативтері, амортизациялық аударымдар нормалары, жалақы ставкалары, салық ставкалары, алымдар, төлемдер, тарифтер; 2) ақпараттық қамтамасыз ету: әріптестер мен бәсекелестердің қаржылық тұрақтылығы және төлем қабілеттілігі, нарықтық бағалар, валюта бағамдары, тауар, кредиттік, қор және валюта нарықтарындағы пайыздар туралы ақпарат; 3) қаржы ресурстарымен қамтамасыз ету: өзін-өзі қаржыландыру, жалға беру, кредиттеу, бюджеттік қаржыландыру, акционерлеу, инвестициялау

Кәсіпорынның пайдасы мен рентабельділігін басқару механизмі әдістердің жиынтығы арқылы іске асырылады және мыналарды қамтиды: қаржылық есеп, қаржылық талдау, қаржылық жоспарлау, қаржылық реттеу, қаржылық бақылау. Сондықтан функционалдық белгісі бойынша бұл механизм әрекеттің кең ауқымына ие. Қаржы механизмінің белгісіздік жағдайында бейімделуі қаржылық жоспарлау және реттеу әдістерін қолдану жолымен жүзеге

асырылады. Жоспарлау нақты уақыт кезеңіне арналған экономикалық-әлеуметтік жүйені дамыту траекториясының оңтайлы бағдарламасын қалыптастыруға бағытталған. Реттеудің басты міндеті алдын алу басқармасы ретінде жоспарлаумен көзделген жүйенің жұмыс істеуінің берілген жай-күйін белгілеу болып табылады.

Кәсіпорындардың пайдасы мен рентабельділігін басқару механизмінің тиімділігін қамтамасыз ету үшін мынадай шаралар ұсынылды: кәсіпорындардың пайдасын қалыптастыру мен бөлудің икемді саясатын әзірлеу, шығындар мен тәуекелдің болашақ құнын ескере отырып, пайданы болжауға көзқарасты енгізу, пайда көрсеткіштерінің мониторингі жүйесін құру, салықтық жоспарлау жүйесінің белсенділігін арттыру.

Осылайша, кәсіпорындардың пайдасы мен рентабельділігін басқару механизмі оның нарықтық ортаның өзгеруі жағдайында кәсіпорындардың пайдасын қалыптастыру, бөлу және пайдалану саласындағы іс-әрекетінің көрінісі арқылы қарау ұсынылды. Бұл тетікті іске асырудың ерекшелігі үш сценарий бойынша нарықтық ортаның өзгеру факторларын ескере отырып, пайданы болжау әдістерін пайдалану болып табылады: болашақта кірістердің даму үрдістерін және өткен жылдардың шығыстар деңгейін сақтау; шығынсыз қызметті қамтамасыз ететін қаржылық нәтижені болжау; рентабельділік, инфляция, тәуекел көрсеткіштері негізінде кәсіпорынның икемді дамуын болжау. Ұсынылған тәсілге сәйкес пайда мен рентабельділікті басқару тетігін енгізу кәсіпорын қызметінің пайдалылығын қамтамасыз етуге және оның иелерінің әл-ауқатының өсуіне ықпал етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Бланк И.А. Управление прибылью / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 1998. – 544 б.
2. Ковалев В.В. Финансовый менеджмент: теория и практика: учебное пособие для вузов / В.В. Ковалев. – М.: Проспект, 2007. – 1024 б.
3. Шамхалов Ф. Прибыль – основной показатель результатов деятельности организации / Ф. Шамхалов // Финансы. – 2009. – № 6. – 23–32бб.